

Vaak zijn het dierbaren die, nog met de gezonde, energieke, vroegere versie van de bejaarde op hun netvlies, vinden dat het zo niet langer kan. 'Zij is dit niet meer.' Of: 'Hij zou dit nooit hebben gewild.' Dat klopt als een bus. Nu nog het vermogen om te ontdekken wie 'zij' inmiddels is geworden. En wat 'hij', als deze nieuwe, andere persoon graag zou willen.

Door Désanne van Brederode

Achteruit-denken & terugblikken

Een open einde

Op kinderverjaardagsfeestjes in de jaren zeventig van de vorige eeuw werden soms echte films vertoond, net als in de bioscoop. De zolder of garage was omgebouwd tot zaaltje, geblindeerde ramen, het was er aardedonker, het scherm hing een beetje scheef en ergens achter je stond het snorrende, soms ratelende of tikkende apparaat, dat meestal werd bediend door een handige vader die zichzelf bijlichtte met een zaklantaarn. Film uit blik. Grote spoelen, omwikkeld door zwarte linten van celluloid: deel 1, deel 2, deel 3. Chips en limonade erbij. 'Nog even geduld jongens, hier loopt even iets vast...' En na een niet als zodanig bedoelde pauze waren ze er weer: Laurel en Hardy, alias *De dikke en de dunne*. Ik vond er zelden wat aan. Tot het moment waarop de film versneld achteruit werd gespoeld. Soms waren de andere kinderen alweer buiten aan het spelen. De woorden *The End*, in zwierige letters tegen een zwarte achtergrond, lieten immers aan duidelijkheid niets te wensen over.

Achteruitspoelen

Voordat ik zelf opstond van mijn stoeltje, moest ik toch nog eens goed kijken naar het wonder dat zich nu pas echt voor mijn ogen voltrok: rap liepen de personages achterwaarts, zonder ook maar even over hun schouder te kijken, doelgericht een deur uit, een handkar omzeilend, ze krabbelden eerst op en struikelden daarna pas over een omgerolde melkbus die een tel later alweer op de kar stond, zonder deukje, de melk stroomde er elegant in terug, van beneden naar boven in een gladde, ronde boog. Het vuile pak was weer schoon en de kleerscheuren daarin waren niet zomaar gehecht – ze bleken volkomen onzichtbaar. De taart in iemands gezicht herstelde zichzelf, brokken cake en dotten slagroom, chocoladegarnering en vruchtjes vlogen op eigen kracht in de juiste vorm,

Laurel en Hardy, alias *De dikke en de dunne*. Ik vond er zelden wat aan. Tot het moment waarop de film versneld achteruit werd gespoeld

zelfs de opgelikte room verdween van tong, lippen en vingers om een maagdelijke toef te worden waar de kers feilloos en plotseling ongehand op paste: van gesteven kraag naar taart, naar doos, naar handen. Met de doos de weg achteruit oversteken, bakkerswinkel in en even later stond de taart in de vitrine en zat het geld weer in de portemonnee.

Dit was niet alleen vele malen grappiger dan die stomme stomme film, het was ook mooi van absurde onmogelijkheid en het leek me leuk om later, weer thuis, te bedenken hoe een kleine gebeurtenis uit mijn eigen leven eruit zou zien, gesteld dat ik ook deze nog eens consequent, gedetailleerd, achteruit kon spoelen, gewoon met en in mijn verbeelding. Meestal strandden mijn pogingen binnen een minuut.

Achteruit-denken is iets heel anders dan het soort terugblikken waaraan mensen zich overgeven in gesprekken over hun verleden, al dan niet bij een therapeut. In dat laatste geval willen ze per se iets vinden. De oorzaak voor hun faalangst. Hun ongebreidelde toekomstdromen, nog niet verpest door volwassen realisme. ('Maar hoe moet je dan je brood verdienen?') Het verheven gevoel bij de allereerste kus van hun allereerste liefde. Dat kleine haarscheurtje in hun vertrouwen in de wereld, dat ongemerkt uitgroeide tot een barst, tot breuken, scherven.

Achteruit-denken is iets heel anders dan het soort terugblikken waaraan mensen zich overgeven in gesprekken over hun verleden, al dan niet bij een therapeut

Foto: Herman Wouters

Foto: Herman Wouters

Wat daarbij opvalt, is dat de verteller zijn verleden beoordeelt vanuit de persoon die hij op dit moment is en niet of nauwelijks als degene die hij destijds was. Hooguit is hij door schade en schande wat wijzer geworden

Wat daarbij opvalt, is dat de verteller zijn verleden beoordeelt vanuit de persoon die hij op dit moment is en niet of nauwelijks als degene die hij destijds was. Hooguit is hij door schade en schande wat wijzer geworden – maar het idee dat hij zich ooit uit volle overtuiging en met veel plezier met vrienden omringde die het niet nauw namen met de regels, is opeens niet meer voorstelbaar: in de huidige versie van de geschiedenis noemt hij zichzelf het slachtoffer van manipulatie en groepsdruk en vraagt hij zich hooguit af waarom hij zich niet wat moediger heeft verzet. Bijvoorbeeld.

Causaliteitsmal

In deze verteltechniek is het de omgeving die vormend en soms vervormend en misvormend op het individu inwerkt, waarbij het vertellende subject, in elk geval vanaf zijn volwassenheid, een consistente, herkenbare persoonlijkheid is, met een vrijwel onveranderlijk karakter, een geheel eigen innerlijk leven, een eigen smaak en eigen moraliteit. 'Wat heb ik ooit in die rotzak gezien? Volgens mij was ik ook toen al niet echt verliefd op hem', is zo'n opmerking die erop duidt dat iemand zich niet kan of wil voorstellen dat de vrouw van twintig jaar geleden wel degelijk verliefd was, simpelweg omdat die vrouw zo heel anders was dan degene die nu wil scheiden. De kunst van het achteruit-denken, ook al krijg je deze nooit volledig onder de knie, kan behulpzaam zijn bij het loskomen

van een benauwende causaliteitsmal: wie zich 's avonds laat de voorbije dag achterwaarts voor de geest haalt, eindigend bij het moment waarop de wekker afging, zal merken dat een dag veel meer is dan een opeenstapeling van handelingen, gebeurtenissen, gesprekken, pauzemomenten en ontmoetingen. Hoe kan het, dat je daarnet zingend de was ophing, terwijl je de hele middag gespannen was en vanmorgen nog somber opstond? Heb je jezelf bewust, met meditatieoefeningen of door te sporten van somberheid naar stress naar vrolijkheid gebracht? Meestal niet. Het blijkt dat ene grappige appje van een collega te zijn geweest, dat in de rij bij de supermarkt een lachbui veroorzaakte. En iedere keer dat je het opnieuw aanklikte en las, moest je wéér lachen. Terwijl de collega helemaal niet kon weten hoe je je voelde en het niet stuurde met de intentie om je te helpen. Je zou het een gelukkige toevalligheid kunnen noemen. Zoals er natuurlijk ook veel ongelukkige toevalligheden zijn. Beide maken dat je dag er in de terugblik heel anders uitziet dan je je bij het ontwaken voorstelde of voornam. Al is de *to do list* keurig afgevinkt, de voldoening waar je op hoopte, blijft uit – omdat je halverwege de middag vernam dat de tumor die bij je moeder is gevonden, kwaadaardig is en de ernst van het bericht pas in bed tot je doordringt.

Kortom: er is een groot verschil tussen 'mijn leven' en 'het leven'.

Ja, we zijn de stuurman op een schip, en ja, door stormen, gevaarlijke stromingen en problemen met andere schepen kan het schip beschadigen of moeten we hopen, of misschien een andere koers gaan varen – maar zonder water valt er überhaupt niet te varen. *Het* leven is dus een voorwaarde voor *mijn* leven, voor *jouw* leven, voor de levens van anderen. Een open deur, zou je denken. Was dat maar zo. In deze tijd, in dit deel van de wereld, lijkt het er vaak op dat mensen gigantische cruiseschepen vol boeiende belevenissen willen besturen, van pittoresk haventje naar de glinsterende baai van een miljoenenstad, terwijl het water almaar ondieper wordt en de vaargeul smaller. Meer schepen dan zee. En als het schip hierdoor niet meer verder kan, krijgt het (tekort aan) water de schuld. Het is deze voorstelling van zaken die ervoor kan zorgen dat iemand zijn leven als voltooid beschouwt wanneer hij niet meer vooruit komt, geen perspectief meer heeft, geen waardevolle bijdrage kan leveren en niets noemenswaardigs meer meemaakt, letterlijk, laat staan dat hij ooit nog 'de oude' wordt. Deze frustrerende, bitter stemmende realiteit wil ik zeker niet bagatelliseren en al helemaal niet bedekken met het valse bladgoud van het optimisme: 'Kijk liever naar wat je nog wel allemaal hebt en kunt!'. Hoogstens heb ik zo mijn bedenkingen bij het waardeoordeel dat hier wordt geveld. De film, of de meerdelige serie is, althans volgens de scenarist-regisseur-en-hoofdrolspeler, af, klaar, voltooid. *The End*, en dan de aftiteling. Om vervolgens misschien nog lang in een verduisterde ruimte te moeten wachten op zijn dood: hoe wreed is dat?

In deze tijd, in dit deel van de wereld, lijkt het er vaak op dat mensen gigantische cruiseschepen vol boeiende belevenissen willen besturen terwijl het water almaar ondieper wordt en de vaargeul smaller

Egocentrisch wereldbeeld

Maar is een mens scenarist, regisseur en hoofdrolspeler in zijn eigen leven? Natuurlijk niet. Het is net zo'n stupide aanname als die van gelovigen die menen dat alles reeds door hun schepper is voorbestemd en dat God zelfs de afloop al kent én het eindoordeel al klaar heeft. Waarom zou een god al die miljarden films willen bekijken, waarvan hij iedere plotwending zelf heeft bedacht? Om de tijd te doden? Om zich te verheugen in zijn almacht?

In een egocentrisch wereldbeeld, zoals ik het bovenstaande aanduid vanwege de verwantschap met het allang gesneuvelde geocentrische wereldbeeld, zouden ouders mogen worden aangeklaagd omdat ze iemand tot zeker diens achttiende levensjaar als kwetsbaar, hulpeloos en weinig intelligent wezen hebben bejegend en hem afhankelijk hebben gemaakt en hebben geconditioneerd. In zijn babytijd hebben ze zelfs aan zijn intieme delen gezeten, ze hebben hem eten en drinken gegeven dat hij wellicht niet lekker vond en hem meegenomen naar plekken waar hij niet wilde zijn. Dat getuigt van weinig respect voor de integriteit van het individu, voor diens autonomie en zelfbeschikking. Immers: die baby, die dreumes, die peuter en kleuter was ook al deze persoon. Maar enige zeggenschap? Ho maar. Toch vindt niemand het een schande dat baby's en kleine kinderen als zodanig worden behandeld. Integendeel. We hebben eerder te doen met kinderen die al jong aan hun lot worden overgelaten of juist al mogen meebeslissen in kwesties waar ze nog geen kijk op hebben. Zelfs de knapste professor, die als kleuter al blijk gaf van uitzonderlijke hoogbegaafdheid, zal zijn ouders niet verwijten dat ze hem ooit een Mickey Mouse-zwembroekje aantrokken en een gek hoedje op zijn hoofd zetten en hem dachten blij te maken met een middagje spetteren in een opblaasbadje, om de foto's daarna aan familie en vrienden te laten zien. Eigenlijk heel vernederend. En niettemin volkomen geaccepteerd. Want dat mollige kereltje in dat badje was op dat ogenblik nog geen professor, niet eens een professor-in-wording. Dat is hij alleen als je de film snel achteruit spoelt, maar dan nog is het onmogelijk om aan te wijzen waar een glimp van die latere professor zich voor het eerst aankondigde. Een mens is geen melkbus of taartdoos waar de inhoud in een elegante beweging in terugstroomt of valt, zodra je de heleboel afspeelt in *reverse*.

Hieruit volgt, dunkt mij, dat dezelfde professor, inmiddels alweer enige tijd met emeritaat, weduwnaar, dementerend, met last van zijn gewrichten, ook niet zomaar kan vaststellen dat zijn leven is voltooid als hijzelf het niet meer nuttig, boeiend en enerverend vindt. Het leven mag weliswaar niet meer lijken op zijn eigen leven, het is echter de vraag naar wie het bezittelijk voornaamwoord nu verwijst. Want is de man nog wel wie hij was, of is hij (deels) een ander? Begrijpelijk dat hij zich vijf jaar geleden niet kon indenken dat hij nog eens zou genieten van lang slapen, een trage wasbeurt, een beetje zitten in de tuin, luisterend naar de vogels, bladerend in een kunstboek, een glas koude limonade naast zich. Mij valt op dat er zeer veel oude mensen zijn die, ziek, moe en verward, toch bereid zijn een leven te leiden dat ze in de kracht van hun leven nog waardeloos en onwaardig noemden. Ook degenen die regelma-

Mij valt op dat er zeer veel oude mensen zijn die, ziek, moe en verward, toch bereid zijn een leven te leiden dat ze in de kracht van hun leven nog waardeloos en onwaardig noemden

tig verzuchten dat het voor hen niet meer hoeft, of zelfs soms woedend of in tranen smeken om de dood, kunnen op een later tijdstip opeens weer tevreden kijken naar de regen die tegen het raam slaat, alsof het een spannende film is die ze nooit eerder aandachtig hebben bekeken, omdat er altijd wel iets beters was te doen. Vaak zijn het dierbaren die, nog met de gezonde, energieke, vroegere versie van de bejaarde op hun netvlies, vinden dat het zo niet langer kan. 'Zij is dit niet meer.' Of: 'Hij zou dit nooit hebben gewild.' Dat klopt als een bus. Nu nog het vermogen om te ontdekken wie zij inmiddels is geworden. En wat hij, als deze nieuwe, andere persoon graag zou willen.

Open einde

Als schrijver heb ik altijd de keuze hoe ik een verhaal of roman laat eindigen. Goed, slecht, of met een open einde. Meestal kies ik voor de laatste optie – als het niet mijn personages en de plot zijn die deze keuze al hebben gemaakt. Een open einde is niet hetzelfde als een verhaal onvoltooid laten. Maar, hoe paradoxaal, het is evenmin zo dat ik heimelijk prima weet hoe het echt afloopt en dit mijn lezers onthoud. Al denken sommigen dat wel. 'En, komen ze hierna toch weer bij elkaar?' Ik weet het werkelijk niet. Ik hoop het soms, ik hoop het niet, er is nog van alles mogelijk. Sterker, dat geldt ook voor goede en slechte eindjes, hooguit verleiden die minder tot door-fantasieren. Na *The End* en de spectaculaire ontknoping, of de liefdevolle verzoening, of de tragische verdrinkingsdood van de dader, waardoor hij niet kan worden opgepakt en berecht, slaken we een zucht en gaan weer door met waar we waren gebleven. Worden we weer het middelpunt in ons eigen verhaal. En net dat is fictie. Want we waren op ons zevende niet deze persoon, en op ons zevententwintigste weer heel anders, en dat zullen we op ons zeventigste, tachtigste, negentigste ook zijn. Natuurlijk loopt er een gouden draad door al die manifestaties, die deze bijeenhoudt en zelfs tot één geheel maakt, die we, inderdaad, van een afstand kunnen bekijken. Vooruit en achteruit. Maar niet als scenarist-regisseur-acteur in de montagekamer, om te knippen, te plakken, volgordes te wijzigen, te retoucheren, bij te kleuren, voor een ander eindshot te kiezen. Eerder als de componist van de soundtrack, die met bepaalde thema's en variaties indringende scènes nog meer karakter, leven geeft. Dat vraagt om geconcentreerd en dienstbaar kijken. Zonder waardeoordeel, maar met liefde voor elk fragment.

Er zijn gesprekken waarin dat per toeval lukt. Als we vertellen om onszelf te leren kennen en te laten kennen, zonder enig ander doel. Het aparte is dat we in zo'n bezigheid onszelf vergeten – en precies daar wordt je jij, en ik: ik. Alsof ons leven ons eindelijk van buitenaf aanreikt wat we, wie we, vergeefs als vaste, onveranderlijke kern binnen in ons aannamen. Even blijken we eindeloos. ●

Als schrijver heb ik altijd de keuze hoe ik een verhaal of roman laat eindigen. Goed, slecht, of met een open einde. Een open einde is niet hetzelfde als een verhaal onvoltooid laten

Désanne van Brederode is filosoof, schrijver en publicist. Dit voorjaar verscheen bij uitgeverij Querido haar negende roman: *De tas*.